

SANTRAUKA. Straipsnyje pristatoma ankstyvoje Vytauto Kavolio kūryboje besiskleidžianti kavoliškoji *intelektualų* samprata. Ji siejama su racionalumu, kur šaltas protas neatskiriamas nuo tyros sąžinės ir skatina tobulinti viešųjų reikalų apmąstymą, pripažįstant savų ribų suvokimą ir kitų teisę mąstyti savaip. Tekste plačiau aptariami tokie intelektualų bruožai: pažinimo, analitiniai ir komunikaciniai gebėjimai, rūpesčio dėl visuomeninių skaudulių formos ir moralinė kultūra. Kavoliui buvo svarbu ne tik apibūdinti socialinius reiškinius, bet ir prisidėti prie asmens bei visuomenės sąmoningumo ugdymo. Aptarus Kavolio vartotą *intelektualų* sampratą, straipsnyje brėžiamos paralelės tarp jo sociologinės vaizduotės ir *partikuliariojo* tyrimo metodo, kurios dar labiau išplėtojamos vėlesnėje sociologo kūryboje. Galiausiai diskutuojama, kuo prieš kelis dešimtmečius Kavolio sukonstruotas viešųjų intelektualų modelis yra naudingas nūdienos tikrovei suprasti.

RAKTAŽODŽIAI: Vytautas Kavolis, viešieji intelektualai, sociologinis tyrimas, lietuviybė, refleksija.

ĮVADAS

Vienas žymiausių lietuvių išievių, sociologas Vytautas Kavolis didesnę savo gyvenimo dalį siekė suprasti ir paaiškinti žmoniškųjų santykių modelius, institucijas ir dinamiką, formuojančius tiek asmenį, tiek visuomenes. Nors jam būdinga *interdisciplininė*¹ prieiga (gretinanti sociologiją, psichologiją, filosofiją ir kultūros studijas), sociologija sudarė jo profesinės tapatybės ašį ir išliko pagrindiniu Kavolio pažinimo metodu, leidusiu jam generuoti įžvalgą apie sudėtingą bei daugialypę žmonių ir visuomenių prigimtį. Studijuodamas socialines struktūras, sąveikas ir modelius, jis prisidėjo prie mūsų supratimo apie socialinę tvarką, pokyčius ir iššūkius, su kuriais

¹ Straipsnyje renkuosi tokį apibūdinimą, nes, skirtingai nuo *tarpdalykinio* ir *tarpdisciplininio*, *interdisciplininis* turi tam tikrų niuansų. Na, pavyzdžiui, interdisciplininiai metodai apima skirtingų disciplinų žinių ir metodų integravimą, siekiant išspręsti sudėtingas problemas ar klausimus, kurių negalima tinkamai suprasti vienos disciplinos ribose. Tuo tarpu tarpdisciplininiai metodai labiau apima koncepcijų, metodų ar įžvalgų skolinimąsi iš skirtingų disciplinų, kad būtų galima informuoti apie tyrimus, praktiką ar mokymą vienoje disciplinoje.

susidūrė tiek okupuota, tiek laisvėjanti Lietuva. Pats Kavolis yra seniai atpažintas kaip *išskirtinių gebėjimų aistringas visuomenininkas* (Aleksandravičius 2006: 5) ir lietuviškumo refleksijos *figūros balsas* (Sverdiolas 2012: 564), nepaisant to, jo palikimas – tiek apžvelgiant viešųjų intelektualų sampratą, tiek sociologinio tyrimo savitumą – Lietuvoje nebuvo bandytas sociologiškai kontekstualizuoti.

Vytauto Kavolio nebūtų galima supainioti ne tik dėl jo sociologinės vaizduotės ir *partikuliarinio* socialinio tyrimo metodo. Jo išvalgos apipavidalinimas, analitinių kategorijų ir dėmenų parinkimas, galiausiai komunikavimas pranoksta akademinės ribas. Jis pats nevengė būti pokyčių apaštalu ir vedliu, ypač laisvės vektorių ir liberalaus pasirinkimo kelyje (pavyzdžiui, aktyvi veikla studentų ir lietuvių išeivijos bendruomenėse, vėliau Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo darbai, prezidento Valdo Adamkaus rėmimas ir t. t.). Sociologas mėgo koncentruotis ir diskutuoti kritiškai su konkrečiomis bendruomenėmis (meno, kultūros, politikos ir kt. atstovais), daug dėmesio skyrė švietimui, visuomenei prusinti. Jis puikiai suprato jaunos visuomenės iššūkius ir laukiančias intelektualines kovas, todėl nevengė atvykti į Lietuvą, būti arčiau *apytakos centrų*, dalyvauti socialinės kaitos sukuryje.

Kavoliui rūpėjo ne tik socialinių reiškinių apibūdinimas, bet ir šio elgesio formas lydinti moralinė kultūra, taip pat asmens ir visuomenės sąmoningumo ugdyimas ir galimybė prisidėti prie visuomenės sąlygų gerinimo. Pasižymėdamas savita sociologine vaizduote, pokyčius visuomenėje jis siejo ne su atskiro asmens poelgiu, bet su terpėmis, brandinančiomis vienokias ar kitokias individualizmo formas. Atitinkamai nuo pat jaunystės jis siekė budinti tiek konkrečias bendruomenes, tiek ištisą egzilio kartą siūlydamas pačias įvairiausias *programas* ir *akcijas*². Nekeista, jog, būdamas palyginti jauno amžiaus ir svarstydamas apie intelektualų dilemas, jis taip pat turėjo omenyje analitinį modelį, leidžiantį ne tik dekonstruoti anuometinę būklę, bet ir konstruoti produktyvų rezultatą. Šio straipsnio tikslas – pristatyti *kavoliškąją* intelektualų sampratą ir nužymėti esmines analitines dimensijas Kavolio kūryboje.

Straipsnyje koncentruojamasi į ankstyvąją Kavolio kūrybą ir čia besiskleidžiančią intelektualų analizės analitinę schemą. Tekste išryškinamos autoriaus siūlomos intelektualų analizės gairės – pažinimo gebėjimai (analitika ir jos komunikavimo formos), socialumo formos (brandinančios rūpestį dėl visuomeninių skaudulių) ir moralinė kultūra (visuomenės raidos krypties analizė kaip asmeninė pareiga).

² Pavyzdžiui, „Lietuvos atstatymas: jaunosios kartos programa“, „Generacijos identiteto ieškojimas“, „Visuomeniškumas ir jaunoji karta“, „Per gyvąją kultūrą – į lietuviybės gaivinimą“, „Mintys Santaros programai“ ir kt.

INTELEKTUALŲ SAMPRATA PASAULYJE IR JŲ FUNKCIJOS KAVOLIŠKOJE PROGRAMOJE

Viešojo intelektualo fenomenas turi galias istorines šaknis, sietinas su įvairiais laikotarpiams ir persmelktas skirtingų intelektualinių tradicijų (Said 1994; Bourdieu 1993; Posner 2001). Pavyzdžiui, nuo sokratiškos diskusijos senovės Graikijoje iki Renesanso humanistų (pavyzdžiui, Erazmo Roterdamiečio ir Thomo More'o), nuo Šviečiamąjo amžiaus apaštalų (Voltaire'o, Johno Locke'o ir Jeano Jacques'o Rousseau) iki Amerikos ir Prancūzijos revoliucionierių ir visuomenės reformatorių, nuo XIX amžiaus didžiųjų mąstytojų, išjudinusių ištisas intelektualines paradigmas (pavyzdžiui, Karlo Marxo, Maxo Weberio, Emile'io Durkheimio, Alexis de Tocqueville'io), iki pokario egzistencialistų (pavyzdžiui, Jeano Paulio Sartre'o ir Albert'o Camus). Galiausiai XX ir XXI amžių sandūra savaip praturtino viešųjų intelektualų tradiciją nuo įvairiausių socialinių – išsivadavimo, mažumų, feministinio – judėjimų iki nūdienos aplinkosauginių sąjūdžių ir technologijų bei inovacijų šauklių (Brouwer, Squires 2003). Akivaizdu, kad skirtingais istoriniais laikotarpiams viešojo intelektualo samprata savaip praplėsta, neapsiribojant vien siauromis akademinėmis aplinkomis, į viešąjį diskursą buvo įtrauktas domėjimasis to meto socialinėmis ir politinėmis problemomis.

Viešojo intelektualo samprata nėra siejama su kuria nors viena filosofijos mokykla ar paradigma, veikia – su įvairiomis tradicijomis ir skirtingais mąstytojais. Apsiribojant moderniu laikmečiu, paminėtinos egzistencializmo, marksizmo, pragmatizmo, kritinės teorijos ir postmodernizmo kryptys (Kurzman, Source 2002). Egzistencializmo indėlis – tai išryškinta asmens laisvės ir įsitraukimo į aktualias to meto problemas svarba. Eventualiai tai paskatino intelektualus užimti aktyvią poziciją socialiniais ir politiniais klausimais. Marksistinė filosofija, ypač jos proaktyvi ir kritinė hegemoninėms ideologijoms dimensija, įkvėpė intelektualus domėtis socialinėmis problemomis ir pasisakyti už socialinius pokyčius. Pragmatikai propagavo idėją, kad intelektualai turėtų spręsti realaus pasaulio problemas. Kritinės teorijos citadele laikomos Frankfurto mokyklos teoretikai nagrinėjo kultūros, visuomenės ir politikos sankirtas ir pasisakė už visuomenės struktūrų kritiką ir svarbų intelektualų vaidmenį prisidedant prie socialinės visuomenės transformacijos. Pagaliau postmodernistinė mintis kvestionavo didžiuosius naratyvus ir pabrėžė galios dekonstrukcijos svarbą. Beje, postmodernizmui priskirtinas akademinio žinojimo nuvainikavimas ir tradicinio intelektualų vaidmens revizavimas. Kad ir kaip būtų, šios pagrindinės filosofinės kryptys formavo viešojo intelektualo sampratą, įtvirtindamos idėją, kad nevalia apsiriboti tik akademinėmis veiklomis, bet privalu imtis visuomeninio gyvenimo formų refleksijos. Laikantis klasikinio apibrėžimo, viešieji intelektualai yra tie, kurie naudojami savo intelektualiniais gebėjimais, kad

prisdėtų prie viešųjų diskusijų, mestų iššūkį dominuojančioms ideologijoms ir skatintų kritinį mąstymą platesnėje bendruomenėje (Julien 1928).

Viešieji intelektualai kaip mokslinė problema sociologijoje turi gilią šaknis, siejamas su žinojimo sociologija (angl. *sociology of knowledge*)³. Tai tokia sociologijos atšaka, kurioje akcentuojamas sociologinių žinių poveikis tiek praplečiant visuomenės akiratį aktualiomis žiniomis, tiek sprendžiant aktualiausias visuomenės problemas ir įtraukiant konkrečias bendruomenes. Eventualiai susiformavo dar vienas sociologijos polaukis – viešoji sociologija (angl. *public sociology*), kur viešiesiems intelektualams skiriama itin daug dėmesio (Burawoy 2005). Viešoji sociologija siekia, kad sociologinės išvalgos ir žinios būtų prieinamos platesnei auditorijai, įskaitant politikos formuotojus, bendruomenines organizacijas ir plačiąją visuomenę. Tikėtina, jog Kavolis buvo su ja gerai susipažinęs (jis tikrai žinojo tokius reikšmingus autorius kaip Charles Wrightas Millsas, Robertas K. Mertonas, Edwardas Shilsas ar Florianas Znaniecki'is). Intelektualų problema buvo svarbi ir Kavoliui. Sunku tiksliai identifikuoti, kurios sociologijos mąstymo srovės ar autoriai labiausiai paveikė Kavolį, tačiau, kaip netrukus matysime, kai kurios intelektualų apmąstymo dimensijos atsispindi ir Kavolio darbuose, nors šia tema jis susidomėjo ir savo nuostatas išdėstė būdamas labai jaunas (Kavolis 1956), o vėliau skirtinguose kontekstuose grįždavo prie jos tiesiogiai ir netiesiogiai, įvairiais aspektais rutuliojo jaunystėje išryškintas intelektualų savybes ir veiklos dimensijas⁴.

Kavolio sociologija yra dėsnių sociologija. Natūralu, kad būdamas bene reikšmingiausio struktūrinės (struktūrinio funkcionalizmo) sociologijos kūrėjo mokinys kažką turėjo perimti. Tačiau savęs jame neiškalino. Kavolis bando atpažinti ir išryškinti dėsningumus, tačiau, pats patyręs negailestingą ir ne pagal taisykles vykusį istorijos vyksmą, jis nepriima neišvengiamo struktūralizmo determinizmo. Jis mato sąsajas, abipusius ryšius, tarpusavio priklausomybes, bet jų neabsoliutina. Kavoliui būdinga tokia dichotominė analizė, kai gretinamos ir susiejamos dvi pusės. Tikėtina, kad tatau jis perėmė iš savo mokytojo Talcotto Parsonso, kuris naudojo opozicijas tarp individo ir visuomenės⁵. Kavolis mėgo tokias opozicijas

³ Šiuo klausimu vienaip ar kitaip yra pasisakę visi didieji sociologai – nuo Durkheim'o iki Baumano. Tarp ryškesnių ir didesnių susidomėjimą išprovokavusių veikalų minėtini: Mannheim [1929] 1985; Mills [1944] 1963; Bourdieu [1984] 1988; Bauman 1992.

⁴ Paminėtini tokie Kavolio tekstai kaip „Ideologijos ir visuomeniškumas“, „Laisvės samprata socialiniuose moksluose“, „Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos“, „Liberalaus galvojimo erdvėje“.

⁵ Parsonsas buvo vienas didžiausių struktūrinio funkcionalizmo teorijos (kitados buvusios labai populiaros) kūrėjų, tikėjęs, jog visuomenė tai gerai veikiantis mechanizmas, susidedantis iš daugybės judančių dalių. Savo teorijoje jis pasiūlė modelio kintamųjų (angl. *pattern variables*) koncepciją, kad paaiškintų žmonių pasirinkimus socialinių santykių metu, pavyzdžiui, afektyvumą ir emocinį neutralumą (pusiausvyra tarp emocinio įsitraukimo ir emocinio atsiskyrimo), orientaciją į save ir kolektyviškumą (individualių interesų ir grupinių interesų pabrėžimas), universalizmą prieš partikuliarizmą (priskirtos savybės arba pasiekti pasiekimai) ir specifiskumą prieš difuziškumą (išsiskaidymą) (susitelkimas į aiškius, konkrečius tikslus, išsklaidyti bendrieji tikslai).

kaip individas *versus* visuomenė, socialinė kaita *versus* istoriškumas, kultūra *versus* gamta, politika *versus* ideologija ir t. t.

Žvelgiant į jo sociologijos (ir joje tarpstančių koncepcijų) archeologiją, galima sakyti, kad Kavolis renkasi ne paradigmą, bet atvejį. Ir tada, priklausomai nuo objekto ir tikslo, parenka iškalbingiausią ir produktyviausią paradigmą. Todėl jo veikaluose apstu visko – nuo struktūralizmo iki interakcionizmo, nuo konflikto iki socioistorinių dėsningumų. Analizuojant Kavolio analitinį modelį pastebėtinas tam tikros opozicijos, pavyzdžiui, intelektualų kaip grupės samprata ir misija *versus* individualūs interesai ir tikslai, grupinio solidarumo formos *versus* individualus vaidmuo, lūkestis intelektualų pareigoms ir asmeninė laikysena. Kita vertus, jo analizės principai niekada nebūna atsieti nuo socioistorinių kontekstų bei kultūrinių konkrečios visuomenės savitumų. Kalbėdamas apie intelektualų dilemas, jis prieš akis turi Vakarų tikrovės pavyzdį – kaip procesai vyksta laisvoje bendruomenėje – bet ieško lietuviškų išskirtinumų. Jis preciziškai diagnozuoja esamą būklę ir kartu siekia atskleisti to priežastis ir galimas išeitis. Įdomu tai, kad susidariusi situacija jam neatrodo neišvengiamybė, tačiau norimos krypties kaita yra susijusi su pasiryžimu veikti kryptingai ir drauge.

INTELEKTUALŲ ĮRANKIAI IR NAMAI

„Intelektualų dilema“ – tai dvidešimt šešerių metų jaunuolio tekstas, veikiau pasaulėžiūros deklaracija, asmeninių tikslų ir siekinių gairės. Į akis krinta sąmoningumo branda, apsiskaitymas, argumentavimas ir ekspresija. Kita vertus, jaučiamas prasimušantis jaunuolio temperamentas – tarsi intuityviai jaučiant nagrinėjamos problemos socialines aplinkybes, tačiau dar negebant jų aiškiai artikuliuoti. Vėlesnis, brandesnis Kavolis greičiausiai pateiktų tikslesnę sociologinę interpretaciją ir tipologizaciją. Jaunasis Kavolis imasi Ortegos y Gasseto koncepcijos ir sklandžiai dekonstruoja tuometinę tikrovę. Aptaria, kokia galėtų ir turėtų būti intelektualų užduotis, vėliau diagnozuoja, kaip yra, ir pasiūlo kai kurias interpretacijas (kodėl taip yra). Skirtingo (nagrinėjamų grupių) elgesio priežastingumą jis sieja su tapatybėmis, ideologinėmis preferencijomis ir veiklos aplinkybėmis.

<...> Intelektualas yra – sekant Ortega y Gasset – daiktų lukštentojas ir juose prasmės atskleidėjas. Intelektualinė kultūra yra nuotaika, suburianti apie save jają gyvenančius, kuriai patirties, kaip kevalo, išraižymas, tam, kad daiktuose prabiltų jų siela, yra visada svarbus ir aktualus uždavinys. (Kavolis 1956: 454)

Anot Kavolio, pagrindinis viešųjų intelektualų uždavinys imtis viešosios nuomonės formavimo demiurgo, analizuojant ir komentuojant aktualius įvykius,

prisedant prie diskusijų visuomenei svarbiais klausimais. Paprastai jie yra asmenys, turintys patirties akademinėse ar specializuotose srityse, ir jie naudoja savo žinias siekdami kreiptis į platesnę auditoriją už akademinės bendruomenės ribų.

Turime profesinių draugijų, bet diplomuotų draugijų susibūrimai dar nesuteikia intelektualinės kultūros. Jinai matuojama ne universitetų baigimo statistikomis ir ne organizacinėmis priklausomybėmis, bet gyvu rūpesčiu intelektualinėmis problemomis. Tas rūpestis buria žmones kaip žiburys naktyje, nenurimstamai žvelgti į tamsą, ją suprasti, estetiniam pragyvenimui ir sąvokiniam atskleidimui ir tai galbūt yra svarbiausia pajautimui to, kaip didžiosios savo gyvenimo problemos. (Kavolis 1956: 454)

Nors intelektualų veikimo ir skleidimosi Kavolis nesiejo išimtinai su universitetais, tačiau vertinant sociologo minties giją akivaizdu, jog intelektualų veikimo laukas glaudžiai susijęs su universitetine misija. Anot sociologo, būti mokslininku nereiškia būti intelektualu, bet kai kurios mokslininkų savybės – kritiškumas, analizė, intelektas – yra esmiškai sietinos ir su universitetų, ir su intelektualų etosu. Kaip teigia žymus aukštojo mokslo tyrinėtojas Ronaldas Barnettas, „kritiškas mąstymas jau nuo seno yra universitetų savybė, tačiau dažnai jis suprantamas siaurai, kadangi buvo apsiribojama tik formalizuotų arba kitaip kritiškų žinių produkcavimu ir diegimu“ (Barnett 1997: 7). Šiandieninė kritiškumo samprata ženkliai platesnė. Lūkesčiai universitetams neapsiriboja kritiškų žinių gaminimu ir perdavimu. Tikimasi universitetus pačius tapsiant savikritiška bei kritiško elgesio institucija. Vadinasi, universitetas – tai ne tik edukacinė institucija, bet sykiu ir tam tikras visuomenės patarėjas ar net moralinis pavyzdys. Universiteto mokslininkų tyrimų objektu dažniausiai tampa savoje bendruomenėje atpažintos problemos, tad jų vaisingais tyrimų rezultatais pirmiausia mėgaujasi lokalijs visuomenės nariai. Universiteto pareiga vietinei bendruomenei yra ne tik orientuoti savo tyrimus į aktualias problemas, bet ir glaudžiai susieti akademinį gyvenimą su aktualiomis viešomis problemomis.

Pats Kavolis kitados vertindamas Lietuvos universitetus juos kritikavo dėl pernelyg didelio susidomėjimo savimi (švenčiant savo pačių jubiliejus) ir per mažai „duodančio substancialaus įnašo į visuomenės ir kultūros kritiką“. Manding, Kavoliui universitetas buvo šis tas daugiau nei mokslo institucija. Jis ne kartą išsakė universitetą negalint būti save pateisinančia ir nesirūpinančia visuomenės interesais institucija. Universitetas negali apsiriboti vien objektyvios tiesos skleidimu ar tam tikros srities profesionalų ruošimu, jis kartu turi atliepti bendruomenės poreikius ir lūkesčius. Kita vertus, universitetai išlieka laisvi pasirinkti, kaip stipriai jiems sieti savo veiklą su bendruomenės poreikiais ir per kokius santykius dalyvauti viešajame diskurse sprendžiant prisiimtas pareigas. Matyti, kad Kavolis universitetus tarsi kritikuoja remdamasis intelektualų analizės matrica. Išėjimas iš griežtų akademinų ribų, susirūpinimas visuomeninėmis problemomis, viešas veikimas ir atsakomybės

prisiėmimas – tai viešų intelektualų savybės. Viešajam intelektualui nereikia išimtinai akademinės afiliacijos. Lygiai kaip nėra specialaus recepto šiam vaidmeniui išmukti. Anot JAV filosofo Ralph'o Waldo Emersono, viešojo intelektualo pareiga gimsta ne tik iš įsipareigojimo savai visuomenei, bet ir pareigos sau. Panašiai kalba ir Kavolis, sakydamas, užuot apsiribojus akademinėmis aplinkomis, buvimas intelektualu reikalauja, kad mokslinės įžvalgos ir žinios būtų prieinamos platesnei auditorijai, įskaitant politikos formuotojus, bendruomenines organizacijas ir plačiąją visuomenę. Intelektualų statusas įpareigoja praplėsti visuomenės akiratį aktualiomis žiniomis sprendžiant visuomenės problemas ir įtraukiant konkrečias bendruomenes. Matyti, kad akademinė afiliacija suteikia tam tikrus gebėjimus, bet savaime nepaaiškina, kaip gimsta noras mokslinį žinojimą pajungti viešųjų reikalų svarstyboms.

INTELEKTUALAI – GARBINGOSIOS DRAUGIJOS NARIAI

Kalbėdamas apie sektinus pavyzdžius ir tas priežastis, kurios leidžia kai kuriems akademikams tapti intelektualais (o kitiems ne), Kavolis mini „Naujosios Romuvos“ ir katalikiškų „Aidų“ atvejus, kur buvo sukurta išplėta narysčių struktūra. Akivaizdu, jog Kavolis intuityviai nujaučia socialinio solidarumo ir kritikos formų ryšį, tačiau dar neartikuliuoja jų iki modelio, t. y. įvardija dėsninę, tačiau nesima aiškinti tarpusavio priklausomybės krypties. Šeštame dešimtmetyje Kavolis negalėjo numatyti, kad jo indikuota paralelė susilauks sisteminių tyrimų ir atskleis pozityvų ryšį. Vėliau Kavolis susipažino su Michaelo Walzerio *kritikų draugija*, kuri leido suprasti, kas lemia rūpesčio bendruomeniniais skauduliais gimimą. Kaip taikliai pastebi Walzeris, viena pagrindinių kritikos draugijos formavimosi sąlygų – tai antagonistinis socialumas. Anot Walzerio, tai bene esminė sąlyga, kuri visuomenės kritiškumą, įtarumą, netgi skepticizmą ir realiai egzistuojančius objektyvius neapibrėžtumus nukreipia produktyvia linkme. Paprastai kalbant, antagonistinis socialumas – tai ne tik kritiškas žvilgsnis į aplinkinį pasaulį, bet ir įsipareigojimas jam. Toks bendravimas leidžia išlaikyti simpatijas ir dalintis atsakomybe, bet tuo pačiu metu nevengia įtarumo konkrečiu klausimu. Antagonistinis socialumas – tai įpareigojantis priešiškus. Jis apsaugo, kad nepasitenkinimas neperaugtų į nusivylimą ar susiskaidymą, o suvienytų bendram tikslui. Principą „kritikuoti kitą nėra sunku, kritikuoti artimą rizikinga“ antagonistinis socialumas transformuoja į „kritikuoji ne tai, kas įskaudino ar nuskriaudė, bet tai, kas rūpi“.

Walzeris sako: „netiesa, jog nutrauki saitus tam, kad taptum kritiku, – tavo kritikos galia verčia tave susimąstyti apie saitų nutraukimą. Tačiau jei saitai

nutraukiami, kritika sutrinka ir nenusiseka, nes visuomenės kritikas turi būti tarp savo bendrapiliečių“ (Walzer 1992: 156). Taigi, egzistuoja itin glaudus ryšys tarp asmeninio santykio su visuomene ir kritikos formos. Neatrodo keista, kad individualiai susvetimėjus su kritikos objektu (visuomene) pati kritika tampa mažiau įpareigojanti, ne tokia apgalvota, labiau destruktivi, o ilgainiui ir mažiau paveiki.

Būtent socialinio kapitalo gausa (su įprastomis savitarpiškumo normomis) sukuria tą Walzerio minėtą „antagonistinio socialumo“ jausmą, tai pasireiškia simboline kultūros, politikos ir visuomenės kritika. Kavolis tai, regis, užčiuopia, tačiau nesiima plačiau aiškinti. Susisaistymo, bendruomeniškumo trūkumas gan liūdnai veikia kritikos formas: ji tampa atribojančia, artimesne cinizmui. Dekonstruktivizmui užtenka asmeninės perspektyvos⁶. Visgi šiandien tokio gildijos reprezentavimo, kuris viešumon keltų ne tik asmeninę, bet ir grupinę perspektyvą, kur skleistųsi ne asmeninis, o grupinis mintijimas – radikaliai trūksta. Trūksta ir idealizmo – tam tikros programos, pagrindžiant ją ne latentiniu asmeniniu (ar šiuo atveju grupiniu) interesu, bet nesuinteresuotumu. Greičiausiai būtų galima išvesti tiesioginę paralelę tarp švelnių rankų politikos realių atspindžių mūsų kasdieniauose pasirinkimuose ir tariamos vertybinės politikos nekreipiant dėmesio į jos įgyvendinimo principus.

VIEŠASIS INTELEKTUALAS KAIP PAŠAUKIMAS

Kalbėdamas apie intelektualų užduotis ir bandydamas parodyti, jog tai nėra vien akademiųjų įgūdžių pritaikymas viešiesiems reikalams, bet kažkas daugiau. Kažkas, kas sujungia „sąvokinių atskleidimą“, „estetinį pergyvenimą“, socialumo formas, „buriančias žmones“, bet kartu ir kažką labai asmenišką – tokias prasmės paieškas, kurios konvertuojamos į *didžiuosius gyvenimo klausimus*. Kavolis išsireiškia labai vaizdingai: „Intelektualinė kultūra yra nuotaika, suburianti apie save ją gyvenančius, kuriai patirties, kaip kevalo, išraižymas, tam, kad daiktuose prabiltų jų siela, yra visada svarbus ir aktualus uždavinys“ (Kavolis 2006: 454). Dėmesys atkreiptinas į žodį *siela*. Tai gali pasirodyti vien kaip vaizdingos kalbos elementas, tačiau žinant, jog Kavolis nebuvo religingas, o žodžius rinkosi preciziškai, veikiau tikėtina, jog taip yra indikuojama tam tikra, konkreti, prasmė. Įdomu ir tai, kad jis pateikia „sielos“ apibrėžimą kitame kontekste: „Liberalinėje kultūroje „sielą“ turbūt reiktų suvokti kaip tik iš dalies išreiškiamą sąmoningumo, moralinio sprendimo, estetinio jautrumo ir visų asmeninių rezonansų kompleksą“ (Kavolis 2006: 126).

⁶ Šiandien net ir prezidentinės kampanijos prisistatymą galima vertinti sakant, kaip kam *pasirodė* prezidentas ir kokiam *skoniui įkvėpė*. Nors dar prieš keletą metų tokia politologinė analizė, analizuojant politinį procesą iš subjektyvios ir emocinės perspektyvos, o ne konkrečios rinkėjų bazės bei viešojo intereso pusės, atrodytų sunkiai tikėtina. Štai šiandien manoma, kad tai verta nacionalinio transliuotojo eterio.

Taigi, perfrazuojant kitame kontekste išsakytą mintį, čia slypi tam tikras uždavinys: angažavimasis viešojo intelektualo veiksmui kyla iš įsipareigojimo „ginti visų teises į laisvą apsisprendimą ir nepavargstančiai kritikuoti“ matant, kad šia teise nesąžiningai ar neatsakingai naudojamosi. Intelektualų angažavimosi dinamika sietina su įtampa tarp „individualių ir kolektyvinių apsisprendimų (kurie vienas kito nepaneigia)“, kada neadekvati šių elementų kombinacija (kolektyvinius sprendimus praktikuoti politinėje, o individualius – kultūrinėje veikloje) tik dar labiau atitolina kultūrą ir politiką, kai, anot autoriaus, turėtų būti atvirkščiai, iš čia ir intelektualų pareiga mažinti „plyšį tarp kultūros ir politikos“. Viešieji intelektualai per santykį su savos šalies kultūra ir tradicija turėtų apsvarstyti savo vaidmenį – būti viešumos daktarai, siūlantys konkretų receptą, ar indikuojantys negalavimą ir leidžiantys pasirinkti konkretų gydymą tenužymint galimas pasekmes ir šalutinius efektus. Atsisakę gilesnės savo vaidmens refleksijos intelektualai gali patys nejučia tapti „kultūriniais imperialistais“. Todėl labai svarbu išlikti disciplinuotiems ir savąsias gretas papildyti požiūrių įvairove, idant esminiai viešieji klausimai būtų svarstomi su „tam tikru atokumu nuo savęs, nuo savo emocijų, nuo privataus išgyvenimo, „nesiseiliojant“. Kavolio manymu, intelektualai neturėtų imtis „žmonių gydymo“, o tik pateikti visuomenei moraliai priimtinas bendro gyvenimo ribas ir organizavimo principus. Taigi, viešųjų intelektualų vaidmuo suprastinas kaip viešas ir atviras, bet preciziškai veikiantis diskusijų klubas, kuriame būtų aptariamos viešos problemos. Perfrazuojant Kavolį, galima sakyti, kad viešųjų intelektualų diskusijos yra tarytum visuomenės moralinės kultūros žemėlapiai, kuriuose vienaip ar kitaip aptariami žmogaus pajėgumai ir jo atsakomybės per santykį su savimi, kitais ir savo egzistencijos visuma.

Moralinės kultūros dėmenį intelektualų analizėje Kavolis išryškina jau minėtame, gerokai vėliau parengtame straipsnyje „Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos“, kai kalbėdamas apie viduramžių aristokratams būdingos moralinės kultūros elementus – drąsą, eleganciją ir lojalumą – jis priduria, jog šie bruožai sietini su nūdienos intelektualais. Pateikdamas savąją *generosity* idėjos interpretaciją (susiedamas su didžiadvasiškumu, dosnumu, atvirumu skirtingoms galvojimo rūšims), Kavolis taip pat indikuoja intelektualo pareigybinį etosą – viešųjų reikalų svarstybas paversti asmeniniu iššūkiu. Tačiau čia pat, atrodo, Kavolis diagnozuoja sovietinės tikrovės realijas – *generosity* idėja itin svetima marksistiniam galvojimui. Pratešiant sociologo išvalgas ir liūdnas prognozes apie viešosios sferos palikimą (dėl šių priežasčių) beformei būsenai (ten pat), galima suvokti, kodėl šiandien, posovietinėje erdvėje, viešųjų intelektualų potencialas taip ir neatsiskleidė. Neturint moralinės kultūros pamatų, kurie brandintų socialumo formas, įgalinančias subtilių viešos kritikos formų skleidimąsi, sunku kalbėti apie viešųjų intelektualų vaidmenis ir tradicijas ar net priėmimą visuomenėje.

Anot Kavolio, moralinė kultūra yra tam tikras idėjų ir jausmų, susijusių su pagrindinėmis žmonių pareigomis ir apribojimais, visuma: „moralinė logika yra gairės, kaip elgtis atsižvelgiant į teisingą ir neteisingą skirtumą – išvesti išpareigojimus, pagrįsti pretenzijas, priimti sprendimus tais atvejais, kai nėra aišku, kas teisinga ir neteisinga, ir įvertinti tikrojo elgesio gerumą ar kaltumą“ (Kavolis 1977: 331–344). Tačiau tam, kad būtų galima priimti sprendimus apie gerumą ir kaltumą be aiškesnių mokslinių kriterijų, yra būtina gyventi dermėje su konkrečia bendruomene, t. y. žinoti jos vidinį pasaulį ir bendrąsias nuostatas, idant priimamas sprendimas nebūtų primestas, bet nuosekliai išplauktų iš bendruomeninio gyvenimo būvio.

Kavolis atstovauja tam modernybės etosui, kuris skatino (ir svarbiausia tikėjo) esą situaciją galima ir įmanoma pagerinti, kuomet egzistavo, Zygmunto Baumano žodžiais tariant, solidžios socialinės struktūros, viešumoje buvo atpažįstama legitiimi moralinė kultūra (ar bent jau visuomeninio gėrio koncepcijos) ir egzistavo glaudus ryšys tarp individo ir visuomenės. Kavolis tikėjo, kad tam tikros socialumo formos gali subrandinti kilnaus poelgio tikimybę, tačiau šios, kad būtų produktyvios, reikalauja nuolatinio kruopštaus rūpesčio. Čia pravartu prisiminti Kavolio plėtotą *švelnių rankų politikos* koncepciją:

Mes užsiangažuojame švelnių rankų politikai žmogiškosios sielos atžvilgiu ir tos politikos įgyvendinimui bendruomenėje. Kaip tik šitas noras užsitikrinti savo vidinio pasaulio prasmingumą humanistą verčia būti efektyviu politiku, nes kitaip jis bus sutriuškintas efektyvių politikų, kurie nėra humanistai. Pasaulyje, kurio tikrovę vis dar definuoja totalitarizmo vaiduoklis, net ir Hamletas turi teisę būti vien Hamletu tiktai Ofelijai... (*Santaras-Šviesa*, 1979)

Švelniųjų rankų politika – tai hamletiška politika, kuriai būdinga pagarba laisvei ir išpareigojimas bendruomenei. Po DP lagerių JAV atsidūrusi *karių ir poetų* karta tikėjo, kad būti lietuviu netrukdo būti sėkmingiausiu žmogumi (Aleksandravičius 2021). Tai buvo laikas, kai žmonės kovojo už idėjas ir nebijojo to deklaruoti, rinkosi net ir oponentų ar ideologiškai skirtingų žmonių gretose matyti protingus ir padorius žmones, tikėjo žmogiškumu, puoselėjo viešas draugystes (tokias, kurios žmones jungia idėjomis, o ne nuodėmės psichologija). Pats Kavolis ne tik gyveno tokioje terpėje, bet ir prisidėjo prie jos atsiradimo, deklaruodamas ir įtvirtindamas idealistinius principus kaip praktinio elgesio formas, tarytum atsvarą egzilio kartos patirtoms istorinėms neteisybėms ir dėl to besiformuojančiam neišvengiamybės jausmui.

Intelektualų sluoksniu brandinimas, kaip ir pats veikimas, yra imlūs laikui. O nūdien skubančios, tokios visuomenės terpė nėra tam palanki. Pats Kavolis tai yra aiškiai įvardijęs, pastebėdamas „negalvojančio aktyvizmo“ kaip tikrovės bruožą, kuris yra veik antonimiškas intelektualiam poelgiui. Jei pastarasis reikalauja

kruopščiai apsvarstyto ir pasekmes numatančio veiksmo, tai pirmasis – priešingai, regis, poelgi iškelia dar prieš patį intelektualinį potėpį (apmąstymo pastangą). Anot autoriaus, tokia diskusija turėtų prasidėti nuo pagrindinių bendruomenės ir individo atsakomybės klausimų svarstybų, kai tuo tarpu takioji (tarsi nuolatinė krizės įveikos reikalaujanti) būseną veikia skatina veikti negalvojant. Kavolis taikliai pastebi, jog visuomeninio gyvenimo greitis transformuoja klasikinį intelektualų veiksmą, nukreipiant dėmesį nuo esminių diskusijų apie „žmogaus atsakomybių dramaturgiją“ link „organizacinės technologijos atsegimų ir užsegimų“. Intelektualioms diskusijoms esmiška yra argumentuota ir požiūrį racionalizuojanti, dažniausiai nujausmintą ir platesnes visuomenės gretas atspindinti pozicija, o nūdienos „ekranų kultūroje“ veikia priešingai – labiau linkstama prie „subjektyvumo“ ir „autentiškos“ raiškos, nesistengiant atliepti bendruomeninio dėmens, argumentus pakeičiant emocijomis.

Idealiu atveju viešųjų intelektualų rūpestis viešais reikalais kildintinas iš individualaus racionalumo (dažniausiai brandinto ilgus metus ir susijusio su konkrečia disciplina) ir konkrečios bendruomenės (kurią individas savanoriškai įsipareigoja puoselėti). Šitaip kiekvienas intelektualas turėtų jausti gavęs žymią savo moralinės substancijos dalį iš savo bendruomenės patirties, kuri ir turėtų pažadinti rūpestį bei ryžtą tą substanciją perduoti tolesnei jos narių kartai. Tai nereiškia, kad bendruomenė veikia vien tik ribojamai – tarsi persmelkdama ir įkalindama asmeninę žiūrą, tik suformuodama tam tikrą karkasą – pasaulėžiūrą ir (tikrovės pažinimo) instrumentus. Kiekvieno intelektualo pareiga pirmiausia yra išlaikyti kritišką žvilgsnį, net jei tai reiškia skausmingą pastangą išryškinti savosios bendruomenės moralinius paklydimus. Intelektualas klausia, ką jis perima ir ką duoda bendruomenei, jei ko trūksta. Neretai būna taip, kad tai, ką siūlo intelektualai (konkrečiai bendruomenei ar visuomenei), nebūtinai sutampa su tuo, ko nori pati bendruomenė (ar visuomenė). Kad ir kaip būtų, intelektualai remiasi (ar bent jau turėtų remtis) ne gyventojų poreikių apklausinėjimu ar parūpinimu, o tuo, ko jiems esmiškai reikia, kas jiems padėtų augti draugėje. Remiantis Kavolio schema matyti, kaip abipusiai ryšiai supina visus tris dėmenis: konkreti bendruomenė skatina individualumą ir kompetenciją, bet svarbiausia išugdo rūpesčio bendresniems reikalams pradą, kuris eventualiai skatina grįžti prie savo bendruomenių reikalų ir produktyviai naudotis savuoju, individualiu kritiškumu ir racionalumu.

APIBENDRINIMAS

Vytautas Kavolis viešųjų intelektualų vaidmenį sieja su tokiu racionalumu, kuriame darniai sugyvena šaltas protas ir tyra sąžinė, leidžianti suvokti savo ribas ir kartu kitų teisę mąstyti savaip, tačiau neatleidžia nuo pareigos nuolat tobulinti viešų reikalų apmąstymą, nes problemos, su kuriomis susiduriama, bręstant žmogui ir vystantis visuomenėms, darosi vis sudėtingesnės.

Kavolio pasiūlytas viešųjų intelektualų (kaip problemos) analizės modelis yra taikytinas nūdienos kontekste, matant, kaip sunaikinus bendruomeniškas formas griaunama viešiesiems intelektualams esmiškai reikšminga viešumos ir privatumo pajauta, kaip tai veda prie kritiškumo prarandant socialumo dėmenį arba kaip perdėm stiprus socialumas išblukina bet kokią kritiškumo pastangą. Ir viena, ir kita kreipia link negebėjimo kritiškai, su empatija apmąstyti bendruomeninių būties problemų ir pasiūlyti bent kiek racialesnį, argumentais, o ne emocijomis grįstą žvilgsnį, kuris skatintų rūpestį būtent bendruomeniniais interesais. Viešieji intelektualai svarbūs kiekvienai visuomenei, o jų stūmimas į paraštes sudaro prielaidas bereikalingoms emocijoms ir moraliniam provincialumui. Tai savo ruožtu skatina „negalvojančią aktyvizmą“, kai „veikiama“ be gilesnio vaidmenų, interesų, atsakomybių ir pasekmių apmąstymo. Aplinka, kuri neskatina asmeninės atsakomybės už savo veiksmus, paradoksaliai leidžia išsigalėti biurokratinei ir technokratinei logikai. Kavolio įsitikinimu, žmogaus „apipavidalinimas“ socialinių, kultūrinių, politinių kategorijų rinkiniais, o ne individualiomis, asmeninėmis savybėmis, formuoja prielaidas atsirasti „gelbėtoji“, kuris imtųsi tokių aukų (negalinčių už save nuspręsti) gelbėjimo misijos. Viešųjų intelektualų pareiga kaip tik ir yra vaduoti iš tokių įkalinančių ir kolektyvinius pasirinkimus determinuojančių struktūrų.

Remiantis kavoliškąja viešųjų intelektualų samprata, regis, galima geriau suprasti pačio Kavolio aktyvią raišką lietuviškame pasaulyje, pavyzdžiui: akademinio žargonų vengimą, lengvesnę tekstų struktūrą, kai labiau pabrėžiamas konkretaus elgesio moralinių pasekmių įvertinimas, o ne griežti metodologiniai rėmai. Tačiau tai nereiškia, kad savo išvalgos gyliu jie nusileidžia „rimtajai scholastikai“. Atrodo, kad Kavolis dar jaunystėje nustatė savo santykį viešųjų intelektualų atžvilgiu: anuomet tai sietina su reikiama atstovauti lietuviškajai tapatybei egzilyje (pirmiausia JAV) – burti bendruomenę, praplėsti jos veiklos vaizduotę, aiškiai pagrįsti politinius tikslus. Vėliau, jau atkūrus nepriklausomybę, su poreikiu atsikratyti nomenklatūrinio mąstymo, pristatyti vakarietišką galvojimo būdą, atsikratyti kompleksų, mokytis vėl gyventi laisvėje.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius, Egidijus. *Adamkus*. Vilnius: Tyto alba, 2021.
- Aleksandravičius, Egidijus. Laisvė, moralybė ir jos šėtonai. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 5–20.
- Barnett, Ronald. *Higher education: critical business*. The Society for Research into Higher education and Open University Press, 1997.
- Bauman, Zygmunt. Love in Adversity: On the State and the Intellectuals, and the State of the Intellectuals. *Thesis Eleven*, 1992, 31(1):81–104.
- Benda, Julien. *The Treason of the Intellectuals*. New York: Morrow, 1928.
- Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production*. Columbia university press, 1993.
- Bourdieu, Pierre. *Homo Academicus*. Translated by P. Collier. Stanford University Press, 1988.
- Brouwer, C. Daniel, and R. Catherine. Squires. Public Intellectuals, Public Life, and the University. *Argumentation and Advocacy*, 2003, 39(3), 201–213, doi: 10.1080/00028533.2003.11821587.
- Burawoy, Michael. 2004 Presidential Address: For Public Sociology. *American Sociological Review*, 2005, vol. 70, 4–28.
- Emerson, Ralph Waldo. The American Scholar. Prieiga internete <<https://archive.vcu.edu/english/engweb/transcendentalism/authors/emerson/essays/amscholar.html>> [žiūrėta 2022 02 10].
- Kavolis, Vytautas. Generacijos identiteto ieškojimas [1962]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 94–107.
- Kavolis, Vytautas. Ideologijos ir visuomeniškumas [1953]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 149–153.
- Kavolis, Vytautas. Intelektualų dilema [1956]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 454–460.
- Kavolis, Vytautas. Laisvės samprata socialiniuose moksluose [1959]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 238–259.
- Kavolis, Vytautas. Liberalaus galvojimo erdvėje. In *Laisvės kultūra*. Sudarė Kuolys Darius. Vilnius: Odilė, 2023, 165–183.
- Kavolis, Vytautas. Lietuvos atstatymas: jaunosios kartos programa [1953]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 27–31.
- Kavolis, Vytautas. Mintys Santaros programai [1960]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 522–524.
- Kavolis, Vytautas. Moral Cultures and Moral Logics. *Sociological Analysis*, 1977, vol. 38, 331–344.
- Kavolis, Vytautas. Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos. In *Laisvės kultūra*. Sudarė Darius Kuolys. Vilnius: Odilė, 2023, 116–147.
- Kavolis, Vytautas. Per gyvąją kultūrą – į lietuviybės gaivinimą [1958]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 505–507.
- Kavolis, Vytautas. Visuomeniškumas ir jaunoji karta [1951]. In *Nepriklausomųjų kelias*. Sudarė Egidijus Aleksandravičius, Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 145–148.
- Kurzman, Charles, and Source, O. Lynn. The Sociology of Intellectuals. *Annual Review of Sociology*, 2002, vol. 28, 63–90.
- Mannheim, Karl. *Ideology and Utopia*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1985.
- Mills, W. Charles. The Social Role of the Intellectual, *Power, Politics and People*. Oxford university press, 1963.
- Posner, Richard. *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Harvard university press, 2001.
- Said, W. Edward. *Representations of the Intellectual*. New York: Vintage books, 1994.
- Santaras-Šviesa: 25 metų sukaktuvininkų leidinys*. 1979.
- Sverdiolas, Arūnas. *Kultūra lietuvių filosofų akinatyje*. Vilnius: Apostrofa, 2012, 479–608.
- Walzer, Michael. *Kritikų draugija: visuomenės kritika ir politinis angažuotumas XX a.* Vilnius: Pradai, 1992.

Dainius Genys
Vytautas Magnus University, Lithuanian Emigration Institute, Lithuania

THE RIDDLES BY KAVOLIS. THE DILEMMA OF INTELLECTUALS – THEN AND NOW

SUMMARY. By analyzing the early work of famous Lithuanian sociologist V. Kavolis and the analytical scheme of intellectuals unfolding in it, the article presents the Kavolian concept of intellectuals. The latter is associated with such a rationality in which a cold mind and a taintless conscience coexist, which promotes the duty to improve the reflection of public affairs by recognizing the awareness of one's own limits and the right of others to think differently. The text discusses such features of intellectuals like cognitive, analytical and communicative abilities, forms of sociality that nurture concern for public affairs, and moral culture. Kavolis was concerned not only with the understanding of particular social phenomena, but also with the possibility of contributing to the development of individual and public awareness. After discussing the concept of intellectuals composed by Kavolis, the article indicates parallels related to his sociological imagination and particular research method, which converge and develop in the later work of the sociologist. Finally, it draws the line between the model of public intellectuals constructed by the author a few decades ago and its ability to interpret contemporary reality.

KEYWORDS: Vytautas Kavolis, public intellectuals, sociological research, Lithuania, reflection.